

УДК 343.97(477):343.85

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2020.11.55>

Вітюк І.А.

*аспірант кафедри кримінального права та кримінології
Університету державної фіскальної служби України***КРИМІНОЛОГО-ПРАВОВІ ПАРАДИГМИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ
МІЖДЕРЖАВНОЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СИСТЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ**

Істотним соціальним фактором, що впливає на розвиток досліджень загалом, є постійна необхідність у координації діяльності держав у розв'язанні дедалі більшої кількості важливих проблем, у тому числі й такої гострої проблеми, як злочинність, вивчення якої – прерогатива кримінології. Загострення проблеми злочинності змушує інтенсифікувати її наукові дослідження для до отримання та поширення їх результатів. Проте на сучасному етапі пріоритетним напрямом розвитку кримінології маємо визнати не тільки поширення передових результатів наукових досліджень злочинності, а й обмін ними. Очевидно, такий напрям розвитку кримінології є й наслідком необхідності уніфікації кримінологічного знання [1, с. 32].

У зв'язку з цим, кримінологи акцентують увагу на порівняльних дослідженнях, які виконують як важливі функції, а саме: перевірка та розроблення кримінологічних понять і теоретичних положень, теорій у різних політичних і соціальних умовах; вивчення злочинів, у тому числі й нових, які вчиняються в інших країнах; підвищення рівня обізнаності про подібність і відмінність практики протидії злочинності в різних країнах, «запозичення чи принаймні пізнання того, що зроблено в інших місцях». Цілі таких досліджень практичні та забезпечують перспективний розвиток порівняльної кримінології, чого не спостерігалось при застосуванні практики використання країн як одиниць аналізу, оскільки пов'язана з такою практикою проблема нестачі даних була однією з найсерйозніших перешкод на шляху розвитку порівняльної кримінології.

Теорія системного аналізу, або «теорія систем», як один з наукових напрямів, на переконання В. М. Дрьоміна, справила помітний вплив на кримінологію [2, с. 32]. А. П. Закалюк зауважував: «завдяки тому, що системно-структурний метод забезпечує більш повне і глибоке пізнання зазначених властивостей та якостей об'єкта...доцільним і перспективним виявилось його застосування і в кримінології, передусім щодо аналізу злочинності, її причин і умов, особи злочинця, опрацювання теорії та практики запобігання злочинним проявам...» [3, с. 103–104]. Саме доповнення структурного підходу системним, на його думку, «... дало змогу опрацювати системно-структурний метод як універсальний спосіб пізнання складних об'єктів, передусім суспільства, соціальних проявів, щодо яких застосування методів аналізу, абстракції, моделювання, логічного мислення тощо виявляється недостатнім для розкриття їхнього багатовимірного та різнозумовленого феномена, глибинних основ детермінації, функціонування, соціальної активності тощо» [3, с. 103].

Європейський простір зумовлюється історичним національним та культурним розвитком, у той же час і правовим. Водночас, розуміння позитивних й негативних шляхів розвитку євроінтеграційного процесу, усвідомлення складності такого процесу та тривалості, викликає необхідність глибокого наукового пошуку, який включатиме концептуальні засади розвитку, які ґрунтуються на правовій дійсності, враховуючи захист прав і свобод людини [4].

Кримінологічну систему можна розглядати і як складовий елемент вищої за рангом системи. Так, на думку О. М. Костенка та С. І. Нежурбіди, кримінологічна система виступає елементом загальносоціальної системи суспільства [5]. Крім того, окремі елементи кримінологічної системи можуть виступати елементами інших систем. Наприклад, такий елемент, як «кримінологічне законодавство» може виступати елементом правової системи суспільства, поряд з «кримінальним законодавством», «кримінальним процесуальним законодавством», «кримінально-виконавчим законодавством». При цьому «кримінологічне законодавство» перебуває у взаємопов'язаності за цими елементами. Розкрити таку взаємопов'язаність неважко, але, вважаємо, це є об'єктом окремого дослідження. Питання щодо виявлення такої взаємопов'язаності виникають перед кримінологами при встановленні зв'язку кримінології з іншими науками [6, с. 45].

Слід також враховувати таку ознаку кримінологічної системи, як її динамічність. Це також означає, що ця ознака (у часовому інтервалі або територіальному розрізі) притаманна й елементам кримінологічної системи, що зумовлює необхідність подальшого розширення сфери дослідження кримінологічної системи. Детальна характеристика вищевказаних ознак дозволить дати чітке визначення кримінологічної системи, що неможливе без проведення відповідних порівняльно-кримінологічних досліджень [7].

Якщо дотримуватися поняття правової системи, то кримінально-політичну систему можна систематизувати за трьома блоками: ідеологічним, законодавчим та правозастосовним [8].

До ідеології примикає теорія кримінальної політики, яка може мати більш-менш розгорнуте наукове обґрунтування [9].

У свою чергу, В. В. Василевич, кримінологічну політику розглядає в широкому розумінні – як складову соціальної політики держави, що полягає у скоординова-

ній діяльності усіх гілок влади й інституцій громадянського суспільства, спрямованій на виявлення криміногенних чинників (детермінантів) злочинності, запобігання кримінальним правопорушенням, прогнозування змін кримінологічної ситуації, розроблення стратегічних напрямів удосконалення положень кримінального (матеріального, процесуального і виконавчого) законодавства, а також ужиття організаційно-управлінських заходів у системі органів кримінальної юстиції; у вузькому розумінні – як системи кримінологічних положень та рекомендацій щодо формування та реалізації правових, організаційно-управлінських і практичних інструментів боротьби зі злочинністю [10, с. 24; 11, с. 38].

Світова (глобальна) кримінологічна система – єдність наукових підходів, нормативного регулювання і практики превенції злочинів у світовому масштабі. Науковою основою світової кримінологічної системи є міжнародна кримінологія (криміноглобалістика), що включає аналіз світових тенденцій злочинності, чинників кримінальної глобалізації та світової стратегії боротьби зі злочинністю. Нормативну базу глобальної кримінологічної системи складають положення міжнародних конвенцій про боротьбу зі злочинністю, мають превентивне значення. Ефективність світової кримінологічної системи визначається ступенем співробітництва держав і міжнародних організацій у сфері запобігання злочинності [12].

Як уявляється, з метою віднесення тієї чи іншої правової системи має використовуватися системний підхід у: 1) виявленні елементів – складових кримінологічної системи (системно-елементний, або системно-комплексний аспект); 2) з'ясуванні внутрішніх зв'язків і залежностей між елементами кримінологічної системи, виявленні закону взаємозв'язку в системі, що дозволяє отримати уявлення про її внутрішню організацію (будову), визначенні ступеня її складності та порівнянні даної кримінологічної системи з іншими [13, с. 30] (системно-структурний

аспект); 3) виявленні функцій, для виконання яких створено й існують кримінологічні системи (системно-функціональний аспект); 4) науковому визначенні цілей і підцілей кримінологічної системи, їх взаємних зв'язків (системно-цільовий аспект); 5) у ретельному виявленні ресурсів, потрібних для функціонування кримінологічної системи, для розв'язання системою тієї чи іншої проблеми (системно-ресурсний аспект); 6) визначенні сукупності якісних властивостей кримінологічної системи, що забезпечують її цілісність і особливість (системно-інтеграційний аспект); 7) виявленні зовнішніх зв'язків даної кримінологічної системи з іншими, тобто її зв'язків з навколишнім середовищем (системно-комунікаційний аспект); 8) з'ясуванні умов у часі, які вплинули на виникнення досліджуваної кримінологічної системи, пройдені нею етапи, сучасний стан, а також можливі перспективи розвитку (системно-історичний аспект) [14, с. 74].

Реалізація таких операцій при проведенні порівняльно-кримінологічних досліджень повинна здійснюватися з урахуванням того, що: 1) кримінологічна система одночасно і єдине ціле, і підсистема вищих рівнів (принцип цілісності); 2) у кримінологічній системі наявна множина елементів, розташованих на основі підпорядкування елементів нижчого рівня елементам вищого рівня (принцип ієрархічності побудови); 3) елементи кримінологічної системи та їх взаємозв'язки аналізуються в рамках конкретної організаційної структури (принцип структуризації); 4) існує можливість використання різних за характером моделей для опису окремих елементів і кримінологічної системи в цілому (принцип множинності); 5) кримінологічна система повинна володіти всіма ознаками системи (принцип системності).

У Рекомендації R (96) Комітету міністрів країнам-членам ЄС відносно політики боротьби зі сучасною злочинністю в період соціальних перетворень від 5 вересня 1996 р. пропонується кожній країні ЄС мати гармо-

нічну й раціональну політику боротьби зі злочинністю та її виявами, спрямовану на запобігання злочинності, яка включає соціальну превенцію (наприклад, соціально-економічну політику, освіту, культуру, інформацію тощо) і ситуативну превенцію (зокрема, заходи, що спрямовані на зменшення кількісних можливостей і засобів вчинення злочинів), індивідуалізацію кримінальної репресії, більш широке застосування альтернативних ув'язненню покарань, соціальну реінтеграцію злочинців і надання допомоги потерпілим [15].

Кримінологічно-правові системи вбудовані в структуру правових систем, а останні, в свою чергу, в структуру правових сімей. Така об'єктивна ієрархія механізму запобігання злочинності задає послідовність подальшого наукового пошуку в контексті розкриття змісту європейської системи запобігання злочинності у сфері економіки.

До англосаксонської правової сім'ї відносяться правові системи держав, звані загальним правом (common law). Англосаксонське право, на відміну від континентального, розвивалося не в університетах, не доктринально, не вченими-юристами, а юристами-практиками, робилися спроби акумулювати досвід своїх колег-попередників при судовому вирішенні конфліктних ситуацій. Тому його головним джерелом визнаються судові прецеденти, потім статuti - законодавчі акти британського парламенту й, нарешті, видавані виконавчими органами акти так званого делегованого законодавства [16].

Історично цілком з'ясовна головна риса англосаксонської системи права – прагматизм. Не законність, а доцільність виступає на перший план: законність повинна бути підпорядкована доцільності. Єдине, що може стримувати перетворення доцільності у свавілля, – це совість суб'єкта правозастосування. Тому усунення даного «обмежувача» закономірно призводить до беззаконня. Розвиток ідеології англосаксонської кримінологічно-правової системи визначають дві різноспрямовані тенденції: консервативна і ліберальна. Консерва-

тивна тенденція вимагає зміцнення в праві і правозастосовній діяльності традиційних цінностей і здорового глузду. Їх позитивна роль давно відома і має багатовікову апробацію. Наприклад, зниження рівня бідності закономірно знижує криміногенний потенціал особистості і суспільства. Тому програми, спрямовані на боротьбу з бідністю, мають в основі консервативну ідеологію. Друга тенденція неоліберальна – спрямована на руйнування традиційних цінностей, модернізацію свідомості і різних соціальних інститутів. Перша тенденція поки переважає в державах англосаксонської правової сім'ї, що свідчить про те, що ресурс консервативного прагматизму у політико-правовій еліті цих країн ще не вичерпався.

У британській кримінології віддається перевага соціологічним теоріям, серед яких представлені концепції радикальної кримінології, функціоналістської кримінології, знакової кримінології. При цьому британська кримінологічна школа широко використовує праці своїх колег із США [17].

Далі, своїм походженням романо-германська правова сім'я зобов'язана римському праву, яке протягом століть було певним юридичним ідеалом для держав континентальної Європи. Незаперечним є істотний вплив релігійних поглядів європейських народів на формування зазначеної правової сім'ї. У самому праві, протестантське світорозуміння з властивим йому негативним ставленням до чернецтва, церковних таїнств (таким як сповідь, причастя), повністю виключає містичний елемент у релігійному житті, орієнтувало своїх adeptів виключно на позанецерковний світогляд.

Віддалення від духовних джерел права, виражене в протестантському світогляді, так і католицьке розуміння онтології правових заборон приводить до одного результату – абсолютизації значимості правового регулювання суспільних відносин. Виняткова роль закону визнається теоретиками права відмітною особливістю романо-германської правової сім'ї. Писане право, укладає в собі спра-

ведливість, покликане до захисту людських прав, вважається європейцями кращим регулятором суспільних відносин. У той же час з кримінологічної точки зору важливо враховувати значення наукових підходів і правозастосовчої практики у протистоянні динаміці криміналізації соціуму і політико-правовому реагуванні на таку криміналізацію [18].

У літературі виділяються дві основні різновиди континентальної кримінологічної системи: південноєвропейська і північноєвропейська. Особливості першої моделі (Італія, Франція, Португалія, Іспанія) характеризуються переважним розвитком клінічної кримінології, акцентує увагу на медико-психіатричних аспектах впливу на особистість злочинця, індивідуальних заходів обігу та профілактики злочинної поведінки. Північноєвропейська або скандинавська модель (Норвегія, Швеція, Данія, Ісландія, Ірландія, Фінляндія) відрізняється акцентом на попередженні злочинності, в основі якого лежить доктрина «держави загального благоденства» [19, с. 390].

Таким чином, європейський простір об'єктивно та суб'єктивно історично генезований політичним і соціальним розвитком. В умовах сьогодення потребує переосмислення кримінологічна теорія європейської системи, яка ґрунтується на положеннях англосаксонської і романо-германської правових сімей, а також врахування можливостей її реалізації у запобігання злочинності не тільки на національному, але й на рівні Ради Європи та ЄС.

Міждержавна кримінологіко-правова система запобігання злочинності ґрунтується на англосаксонській та романо-германській правових системах, включає в себе інституційну (суб'єкти запобігання, що є елементами системи), функційну (стійкі зв'язки між суб'єктами, які проявляються завдяки їх діяльності у правових відносинах), нормативну (сукупність правових засобів (норм права), які є взаємозв'язком у виникненні та існуванні постійних кримінологічних зв'язків між суб'єктами) складові, зумовлена об'єктив-

ними закономірностями внутрішньої будови (структури), спрямованістю на досягнення правопорядку у сфері економіки та необхідністю забезпечення функціонування як цілісного кримінологічного механізму запобігання кримінальним правопорушенням.

Європейська система запобігання злочинності – кримінологічно-самостійне правове явище, до якої належить такий елемент як суб'єкт права, позаяк лише вони наділені необхідними властивостями для забезпечення її мети та реалізації функцій щодо запобігання кримінальним правопорушенням.

Анотація

Оцінка поглядів представників різних наукових кримінологічних шкіл стосовно значення порівняльного (компаративістського) підходу для вдосконалення системи запобігання злочинності дозволила у статті констатувати, що в умовах глобалізації та регіоналізації, зміни інфраструктури світу, на основі англо-саксонської та романо-германської правової систем з'являється новий тип кримінологічно-правової системи – міждержавний, який в контексті діяльності Ради Європи та Європейського Союзу спрямований на запобігання злочинності у сфері економіки.

Наголошено, що європейський простір об'єктивно та суб'єктивно історично генезований політичним і соціальним розвитком. В умовах сьогодення потребує переосмислення кримінологічна теорія європейської системи, яка ґрунтується на положеннях англо-саксонської і романо-германської правових сімей, а також врахування можливостей її реалізації у запобігання злочинності не тільки на національному, але й на рівні Ради Європи та Європейського Союзу.

Міждержавна кримінологічно-правова система запобігання злочинності ґрунтується на англо-саксонській та романо-германській правових системах, включає в себе інституційну (суб'єкти запобігання, що є елементами системи), функційну (стійкі зв'язки між суб'єктами, які проявляються завдяки їх діяльності у правових відносинах), нормативну (сукупність правових засобів (норм права), які є взаємозв'язком у виникненні та існуванні постійних кримінологічних зв'язків між суб'єктами) складові, зумовлена об'єктивними закономірностями внутрішньої будови (структури), спрямованістю на досягнення правопорядку у сфері економіки та необхідністю забезпечення функціонування як цілісного кримінологічного механізму запобігання кримінальним правопорушенням.

Європейська система запобігання злочинності – кримінологічно-самостійне правове явище, до якої належить такий елемент як суб'єкт права, позаяк лише вони наділені необхідними властивостями для забезпечення її мети та реалізації функцій щодо запобігання кримінальним правопорушенням.

Ключові слова: запобігання, злочинність, парадигма, європейські стандарти, Європейський Союз, економічна безпека, фінансова безпека, концепція, стратегія.

Vitiuk I.A. Criminal law paradigms and their impact on developing an interstate European system of economic crime prevention

The assessment of the views of representatives of various scientific criminological schools regarding the importance of a comparative (comparative) approach to improving the crime prevention system allowed the article to state that in the conditions of globalization and regionalization, changes in the world's infrastructure, on the basis of the Anglo-Saxon and Romano-Germanic legal systems, a new the type of criminological and legal system is interstate, which, in the context of the activities of the Council of Europe and the European Union, is aimed at preventing crime in the economic sphere.

It is emphasized that the European space is objectively and subjectively historically generated by political and social development. In today's conditions, the criminological theory of the European system, which is based on the provisions of the Anglo-Saxon and Romano-Germanic legal families, needs to be reconsidered, as well as taking into account the possibilities of its implementation in the prevention of crime not only at the national level, but also at the level of the Council of Europe and the European Union.

The interstate criminological and legal system of crime prevention is based on the Anglo-Saxon and Romano-Germanic legal systems, includes institutional (subjects of prevention, which are elements

of the system), functional (stable connections between subjects, which are manifested due to their activities in legal relations), normative (a set of legal means (norms of law), which are interconnected in the emergence and existence of permanent criminological relations between subjects) component, determined by the objective regularities of the internal structure (structure), aimed at achieving law and order in the economic sphere and the need to ensure functioning as an integrated criminological mechanism for the prevention of criminal offenses.

The European crime prevention system is a criminological-independent legal phenomenon to which such an element as a legal subject belongs, since only they are endowed with the necessary properties to ensure its purpose and implement functions to prevent criminal offenses.

Key words: prevention, crime, paradigm, European standards, European Union, economic security, financial security, concept, strategy.

Список використаних джерел:

1. Костенко О. М. Концепція модернізації кримінології у світлі соціального натуралізму (про основи «натуралістичної» кримінології). *Право України*. 2009. № 7. С. 31–38.
2. Преступность и криминологические основы уголовной юстиции: монография / [В. Н. Дремин, А. А. Березовский, Н. А. Орловская и др.]; под. ред. В. Н. Дремина. Одесса : Феникс, 2007. 280 с.
3. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
4. Костенко О. М. Культура і закон – у протидії злу : монографія. Київ : Атіка, 2008. 352 с.
5. Нежурбіда С. І. Порівняльна кримінологія: галузь/напрямок кримінології чи самостійна наука? *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2010. Вип. 533: Правознавство. С. 95–99.
6. Нежурбіда С. І. Етіологія злочину: теорії, аналіз, результат : монографія. Чернівці : Друк Арт, 2013. 432 с.
7. Кримінологія : підручник / за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. М. Джужі та В. В. Чернея. Київ : ФОП Маслаков, 2020. 612 с.
8. Порівняльна політика. Основні політичні системи сучасного світу / за заг. ред. В. Бакірова, М. Сазонова. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2008. 576 с.
9. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. Київ: Атіка, 2005. 332 с.
10. Василевич В. В. Теоретико-прикладні засади кримінологічної політики України : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2021. 40 с.
11. Василевич В. В. Кримінологічна політика України : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 434 с.
12. Зелінський А. Ф. Кримінологія : навч. посіб. Харків : Рубікон, 2000. 240 с.
13. Міжнародна кримінологія – проблемне поле міждисциплінарних досліджень : матеріали II наук.-практ. семінару. Київ : Сталь, 2011. Вип. 2 / за заг. ред. В. Ф. Антипенка. 236 с.
14. Туляков В. А. Криминология современности. *Криминология в Україні та протидія злочинності*: зб. наук. ст. / за ред. М. П. Орзіха, В. М. Дрьоміна. Одеса : Фенікс, 2008. С. 71–79.
15. Голіна В. В. Кримінологічна політика України як ресурс у протидії злочинності (реалії і можливості). *Вісник Нац. акад. правових наук України*. 2013. № 2 (73). С. 193–201. С. 196.
16. Albanese Jay S., Dammer Harry R. *Comparative Criminal Justice Systems*. 4th ed. S. l. : Wadsworth Pub Co, 2010. 448 p.
17. *European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics - 2003. – Second edition.*(2003). URL: http://www.europeansourcebook.org/esb2_Full.pdf
18. Newburn Tim. *Criminology*. S. l. : Willan, 2007. 1019 p.
19. Бехруз Х. Порівняльне правознавство : підручник. Одеса : Фенікс, 2009. 464 с.